

DOI: 10.55666/folklor.1483080

YENİSEY YAZITLARINDA ALTUN(LIG) KEŞ VE MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİNDE QOR İBARELERİNİN SEMBOLİK DEĞERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Rıza TUNCEL*

Öz

Toplumsal tabakaların oluşmaya başlamasıyla belli gruplar buldukları toplum içerisinde ayrışmaya başlamışlar ve ayrıcalıklı duruma gelmişlerdir. Bu gruplar, ayrıcalıklı durumlarını çeşitli şekillerde görünür kılarak toplumun diğer bireylerinin de bu durumu tanımalarını sağlamışlardır. Böylelikle toplumların üst tabakaya mensup kişileri, kendilerini toplumun diğer üyelerinden ayırmış ve bunu göstererek bu ayrıcalıklı hallerini vurgulamış olurlar. Kadim göçerevli toplumlarda da kişilerin toplumsal statülerini gösteren çeşitli unsurlar mevcuttur. Bunlar kişilerin giydikleri, yiyip içtikleri, sahip olabildikleri şeyler olabilir. Bu durumlarda esas olan bu unsurlara sahip olmaktan ziyade, bu “ayrıcalıklara” sahip olma hakkıdır.

Savaşçı niteliklerin son derece ön plana çıktığı göçerevli eski Türk ve Orta Çağ Moğol toplumlarında savaşa dair unsurların statü gösterdiği çeşitli örnekler mevcuttur. Örneğin ok ve yay hâkimiyet, hâkimiyet kurma hakkı sembolüdür ve bu durumun en gösterişli örneği Oğuz Kağan destanında Oğuz’un oğullarına yay parçaları ve ok vererek onlara hâkimiyet hakkını da teslim etmesiyle sembolize edilmiştir. Benzer bir şekilde savaşçıların taktıkları kemer, saçlarının şekli vs. de onların statülerini ve ordu hiyerarşisindeki konumlarını gösterir.

Eski Türk yazıtlarından olan Yenisey Yazıtları’nda *keş* “okluk” kelimesi üç farklı yazıtta tanıklanmıştır. Kelime iki kere bu nesnenin kuşanılması, bir kere de ölen kişinin dünyada sahip olduğu ve öldüğü için ayrıldığı nesnelere biri bağlamlarıyla geçmektedir. Her üç bağlamda da *keş*’in altın süslemeli olduğu ifade edilmiştir. Önceki çalışmalar, Yenisey Yazıtlarında geçen altın süslemeli *keş*’in hâkimiyet, kağanlık sembolü olduğu çıkarımında bulunmuştur.

Eski Türklerle benzer bir yaşam tarzına sahip olan ve bu tarzın dönemindeki temsilcilerinden olan Moğollardan kalan en önemli ve kapsamlı ilk eser *Moğolların Gizli Tarihi*’dir. Bahsi geçen eserde okluk anlamına gelen kelime *qor*’dur ve bu kelimenin geçtiği bağlamlar, Yenisey Yazıtlarında geçen *keş* kelimesinin bağlamının ve göçerevlielerde sembol ettiği kavramın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Bu makalenin amacı, daha önceki çalışmalarda eski Türkler için hâkimiyet sembolü olarak görülen “okluk” kavramının göçerevli eski Türk ve Orta Çağ Moğol toplumları için neyi sembolize ettiğini anlamak konusunda alternatif bir görüş öne sürmektir. Konuyu daha bütünlüklü bir biçimde ele almak için yazılı kaynaklarda geçen bağlamdan başka etimolojiden, arkeolojiden ve kaya resimlerinden de yararlanmaya çalışılacaktır. Böylelikle, kadim göçerevli toplumların somut kalıntılarına da yansımış olan “okluk”un yeri ve neyi temsil ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yenisey Yazıtları, okluk, keş, Moğolların Gizli Tarihi, qor

* Arş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat/Türkiye. riza.tuncel@gop.edu.tr. ORCID: 0000-0003-4364-1513.

AN EVALUATION ON THE SYMBOLIC VALUE OF *ALTUN(LIG) KEŞ* IN THE YENISEI INSCRIPTIONS AND *QOR* IN THE SECRET HISTORY OF THE MONGOLS

Abstract

With the emergence of social stratification, distinct groups within societies have begun to segregate and attain privileged statuses. These groups have made their privileged status apparent through various means, thereby prompting recognition of this status by other members of society. Consequently, individuals belonging to the upper echelons of society have distinguished themselves from the rest of society, emphasizing their privileged status through such displays. In ancient nomadic societies as well, various elements exist to denote individuals' social statuses. These may encompass attire, dietary habits, or possessions. In such cases, the essence lies not merely in possessing these elements but rather in the entitlement to these "privileges".

In ancient Turkic and Mongolic nomadic societies where warrior qualities were highly esteemed, various elements related to warfare served as indicators of social status. For instance, bow and arrow symbolized authority and the right to establish dominion, exemplified prominently in the epic of Oghuz Khan where Oghuz symbolically conferred authority to his sons by presenting them with bow pieces and arrows. Similarly, the belts worn by warriors, the style of their hair, and other such attributes also signified their statuses and positions within the military hierarchy.

In the Yenisei Inscriptions, which are old Turkic inscriptions, the term *keş* meaning "quiver", is attested in three different contexts. The word appears twice in reference to the wearing of this object, and once in the context of possessions of the deceased individual that they departed from upon death. In all three contexts, it is noted that the quiver is adorned with gold. Previous studies have inferred that the presence of gold-adorned quivers in the Yenisei Inscriptions signifies their symbolic association with sovereignty and khanate.

The most significant and comprehensive early written material that remains from the Mongols, who shared a similar lifestyle with the old Turkic people is "The Secret History of the Mongols". The word meaning "quiver" in the mentioned material is *qor*. The contexts in which this word is used can contribute to a better understanding of the context and concept symbolized by the word *keş* in the Yenisei Inscriptions and its significance within nomadic societies.

The aim of this article is to propose an alternative perspective on the concept of "quiver" in nomadic societies of old Turkic and medieval Mongol, previously regarded as a symbol of authority in old Turkic people. To comprehensively address the topic, the study will seek to draw from not only textual contexts but also etymology, archaeology, and rock art. By doing so, the article aims to elucidate the significance and representation of the "quiver," which is reflected in the tangible remnants of ancient nomadic societies.

Keywords: Yenisei Inscriptions, quiver, *keş*, The Secret History of the Mongols, *qor*

Giriş

Toplumsal tabakaların oluşmaya başlamasıyla belli gruplar ait oldukları toplum içerisinde ayrılmaya başlamışlar ve ayrıcalıklı duruma gelmişlerdir. Toplumsal hiyerarşi gereği bu gruplar, ayrıcalıklı durumlarını çeşitli şekillerde görünür kılarak toplumun geri kalanının da bu durumu tanımalarını sağlamışlardır. Kadim göçerevli toplumlarda ayrıcalıklı kişilerin toplumsal statülerini gösteren çeşitli unsurlar mevcuttur. Süslü silahlar, işlemeli koşum takımları, değerli materyallerden yapılma sembolik eşyalar hep bu ayrıcalığı ön plana çıkarmak için kullanılmıştır. Bu durumda esas olan, bu unsurlara sahip olmaktan ziyade, bu “ayrıcalıklara” sahip olma hakkıdır.

Eski Türklerde *göçerevli* yaşam stiline bir sonucu olarak özellikle Orhun yazıtlarında, halk ekonomisinin esasını vücuda getiren faaliyetler olarak hayvancılık ve avcılığa dair bir kısım vurgular vardır (Diken, 2024: 160). Eski Türklerde av faaliyetleri, yaşanan zorlu coğrafyada hayatta kalabilmek için bireylerin savaşçı niteliklerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu niteliklerin son derece ön plana çıktığı göçerevli eski Türk toplumlarında savaşa dair unsurların ayrıcalıklı bireylerin statülerini simgelediği çeşitli örnekler mevcuttur. Eski Türk toplumlarında taht, otağ, tuğ, kotuz (sorguç), davul, kemer, kılıç, yay ve kamçı gibi hükümdarlığa ve savaşçılığa ait çeşitli unsurların statünün yanı sıra hâkimiyeti sembolize ettiği de bilinmektedir (Kafesoğlu, 2016: 257; Koca, 2003: 70). Bu türde simgelere halk anlatılarında da rastlanmaktadır. Örneğin, Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un veziri Ulug Türk altın bir yay ve üç gümüş okun dört yönü sardığı bir rüya görmüş ve bunu kağanına anlatmıştır. Bu rüyanın neticesinde Oğuz Kağan, oğullarına dört bir yana dağılarak avlanmaları emrini vermiştir. Gökyüzüyle ilişkilendirilen oğulları altın yay ve yeryüzüyle ilişkilendirilen oğulları gümüş oklar bulup babalarına getirmiş, Oğuz Kağan da bunları oğullarına paylaşmıştır. Altın yayı üçe bölüp gökyüzüyle ilişkilendirilen oğullarına, üç gümüş oku da yeryüzüyle ilişkilendirilen oğullarına vermiştir (Ağca, 2019: 135-143). Oğuz Kağan’ın oğullarına verdiği bu nişanlar hem değerli madenlerden yapılmasıyla hem de taşıdığı sembolik anlamlarla önemlidir. Nitekim Göksu, yayın kendine tabi olunanı, okun ise tabi olanı işaretlediğini (2010: 307) belirtir. Türk kültürünün önemli eserlerinden Dede Korkut Kitabı’nın Günbed nüshasında da benzer bir durum vardır. Oğuz beylerinden Salur Kazan, bir av esnasında karşılaştığı ejderhaya saldırmadan önce seksen ok alan sadağından bahseder (Azmun, 2019: 87, Shahgoli vd. 2019: 224). Salur Kazan’ın sadağının seksen ok alması onun erliğini ve gücünü gösteren bir simge mahiyetindedir. Destan ve halk hikâyesi gibi anlatılar yanında halk masallarında da bu tarz sembolik değere sahip olan nesnelere rastlanır. Örneğin, Altın Bülbül isimli Türk masalında, masal kahramanına yolculuğunda yardımcı olması için bir ok ve üç değnek verilmiş, kahraman bunların yardımıyla altın bülbülü yakalayabilmiştir (Yaman, 2023: 397-398). Ok ve üç değnek gündelik hayatta Türklerin sıkça kullandığı aletler iken altın bülbül, masalda ulaşılamayan arzu nesnesini simgeler. Yine Dede Korkut’un Günbed nüshasında, Salur Kazan öldürdüğü ejderhanın derisini yüzdürerek kendisine sadak, kılıç kını, zırh, at zırhı, kalkan ve çadır örtüsü gibi askeri teçhizat hazırlatır (Azmun, 2019: 87, Shahgoli vd. 2019: 224). Burada da korkunç bir düşmanı alt etmek ve onun donuna girmek toplum içinde bir statü simgesi ve erlik göstergesi olarak düşünülebilir.

Anlatılarda yoğun olarak görülen sembolik kullanımlar gündelik hayatta da karşımıza çıkar. Tarihî Türk devletlerinde kullanılan lakaplara bakıldığında ayırıcı giyim-kuşam ve hâkimiyet temsilleri göze çarpar. Dede Korkut’un Günbed nüshasında, Salur Kazan’ın ejderha derisinden yaptırdığı zırha benzer şekilde özel ve ayırıcı bir zırha sahip olan Hun imparatorlarından birinin lakabı “Karaton”dur. *Karaton* (kara don= siyah renkli elbise) ifadesi, gerçekten siyah renkli bir elbise ya da siyah/metal renkli bir zırhı çağrıştırmaktadır” (Yaman ve Yaman, 2024: 453). Bizans kaynaklarında yanlış bir kullanımla hükümdar ismi olarak kayıt altına alındığı tespit edilen bu ifadenin kılıç ya da zırh rengi olan metalik renk yerine kullanıldığı ve zırhın/kiyafetin rengini nitelediği rahatlıkla anlaşılabilir. Benzer bir kullanım Selçukluların ilk atası olarak kabul edilen Dukak Bey’in lakabında da görülür. Dukak Bey’in Arap kaynaklarınca da tanıklanan lakabı “Demir yaylı”dır (Çakır, 2021: 91). Bu lakap, Dukak Bey’in erlik gücünü simgelemesi açısından oldukça önemlidir. Göçebe Türklerin en önemli silahlarından olan yaya sahip olması bir göstergeden bu silahın demirden olması da ayırıcı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu devletlerinde ünvan ve lakaplar, kendi adına hutbe okutma, taht, taç, sikke, tevkî ve tuğra, çetr (şemsiye), nevbet, bayrak (sancak, liva, alem), tırâz (hükümdar veya seçkin kişileri

süslemeli ve işlemeli elbiseleri), hil'at, gaşiye, çadır, ok ve yay, kılıç, yüzük ve saray hâkimiyet sembolleridir (Sevim, 1995: 499-505). Eski Türk toplumlarında rastlanan bu tür sembollerin Selçuklularda sayıca ve çeşitçe arttığı görülmektedir.

Avrasya'da bulunan kurganlardaki bazı nesnelere de sembol niteliklerinin olduğu düşünülmektedir. Dobjanskiy, Avrasya'da bulunan göçebe ve yarı göçebe halklarda, kahramanlıkla elde edilen bel kuşağının/kemerin askerlik ve yönetim açısından rütbe belirttiğini ifade etmiştir (1984: 10). Altay bölgesinde eski Türk topluluklarıyla ilişkilendirilen kişilere ait olduğu düşünülen Balyk-sook (7-9. yy.) mezarında bulunan eşyalar arasında kemer de vardır (G. V. Kubarev ve V. D. Kubarev, 2003: 70; Altay, Kuznetsk ve Doğu Türkistan bölgelerindeki eski Türklerle ilişkilendirilen içerisinde kemer bulunan diğer mezarlar için bk. G. V. Kubarev ve V. D. Kubarev, 2003: 70-71.). Kemer vb. unsurlar temel olarak rütbeyi, iktidar tarafından kişiye verilen ayrıcalıkları simgeler. Kızlasov *er at* alan bir bireye, bunun göstergesi olarak arma damgası, kâse ve bel kuşağı armağan edildiğini yazmıştır (2001: 135). Oğuz Kağan Destanı'nda ve Cengiz Han'da altın bel bağı/altın işlemeli bel bağı kağanlığı simgelemektedir (Ögel, 1991: 364).

Yukarıda bazı örnekleri verilen tüm bu verilerin tanıklık ettiği üzere göçerevli eski Türk ve Moğol toplumlarında özellikle askerî nesnelere olmak üzere bazı nesnelere toplumsal statü ve rütbe gibi kişilerin ait oldukları sosyal grupları işaretlediği görülmektedir. Bu askerî teçhizatlardan biri de okluktur. Çalışmada okluğun göçerevli halklarda "ayrıcalık" olmaya dair sembolik değeri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bundan önce, okluğun kadim Türk ve Moğol toplumlarındaki yerinin daha iyi anlaşılması için, sırasıyla oklukla ilgili arkeolojik verilere, kaya resimlerine ve etimolojik değerlendirmelere yer verilecektir.

Arkeolojik Veriler

Eski Türklerde ölümden sonra hayata inanılmakta ve ölen kişi sonraki hayatında kullanabileceği nesnelere birlikte gömülmektedir. Bu nesnelere bazılarının kişinin statüsünü belli edecek nitelikte olabileceği düşünülmektedir (Tryjarski, 2011: 294). Orta Çağ Moğol toplumunda da ölen kişilerin değerli eşyalarıyla gömülmesi söz konusudur (Barthold ve Rogers, 1970: 207-208). Okluk ta bu türde bir nesne olarak yorumlanabilir. İçerisinde okluğa rastlanan bazı Eski Türk ve Moğol kurganlarına dair bilgiler aşağıda verilmiştir.

Kuzey Moğolistan'da Huni Nehrinin sol kıyısında Doğu Türk İmparatorluğuna (Doğu Köktürk İmparatorluğu) ait olduğu düşünülen kurganlardan huş ağacı kabuğundan yapılmış okluk (sadak) parçaları bulunmuştur (Erdélyi, 1966: 199).

Göktürk dönemine tarihlenen Kudırge kurganlarından çıkan eşyalar arasında sadaklar da bulunmaktadır (Çoruhlu, 2019: 216).

Yenisey nehri kıyısında bulunan ve Göktürk dönemine tarihlenen kurganlardan sadak ve sadak parçaları çıkarılmıştır (Çoruhlu, 2019: 218-220, 222, 224, 225, 227, 228, 230-232). Yenisey bölgesinde içerisinde okluk (sadak) bulunan bahsi geçen kurganlar şunlardır: Taştık kurganı No 1, Polyanov üstü kurganı, Perovezinski Çaa-Tas mezarlığı 82 numaralı kurgan, Tepsey mezarlığı 3 ve 67 numaralı kurganlar, Teren Kel mezarlığı 14 numaralı kurgan, Ust-Tes mezar grubu 1 numaralı kurgan, II. Kapçalıy mezar grubu 2. ve 13. kurganlar, İbırgıs-Kiste mezarlığı 3 ve 4 numaralı kurganlar, I. Markeolov Mıs mezar grubu 3. kurgan

Ölen kişiyle birlikte gömülen ve sahibinin rütbesini ifade ettiği düşünülen altın ve gümüş işlemeli okluklar Doğu Avrupa'da Avar kağan ve hükümdar ailesi ile ilişkilendirilen kurganlarda tespit edilmiştir (László, 1955: 47). Okluğun altın süslemeli olması Dobjanskiy'e göre kişinin sosyal statüsüne ve kutsal olan kökenine işaret etmektedir (1990: 77). Bu açıklama, Moğolca *altan urugh* (Fletcher, 1986: 19) ve Mançuca *aisin gioro* (Elliot, 2001: 79) şeklinde ifade edilen "altın sülale (aile, nesil)" kavramıyla da örtüşmektedir. Bu durum da göz önüne alındığında, burada hükümdar ve ailesine yakınlığa atıfta bulunan unsur, kuşkusuz "okluk"un kendisi değil "altın"dır. Altın işlemeli her nesnenin hükümdar ailesine ait olduğunu düşünmekte de sorun olabilir. Hükümdarların kendilerine önemli hizmette bulunan ve önemli mevkilere getirdikleri kişilere altın işlemeli okluk ve benzeri nesnelere vermiş olabilecekleri de ihtimal dâhilindedir.

Coçi (Altın Orda) Ulusuna ait 13. yüzyıl ortaları ve 14. yy'a tarihlenen günümüz Orta Kazakistan, Ulytau, Karasuyr gömü alanında 1, 2 ve 3 no'lu kurganda huş ağacı kabuğundan yapılmış okluk (sadak) bulunmuştur (Usmanova vd., 2018: 107).

Barthold ve Rogers, *Carpini Seyahatnamesi*'nde (*Tartar Relations*) yer alan, Moğol İmparatorluğunda (Batu Kağan ve Güyük Kağan zamanı) zenginlerin yay ve içi ok dolu oklukla (sadak) gömüldüğüne dair bilgiyi, bu iki unsurun yalnızca bir teçhizat ve ölünün kullanımına yönelik bir sunu (adak) olmadığı, ayrıca rütbe de belirttiği şeklinde yorumlamıştır (1970: 224).

Kaya Resimleri

Askerî kabiliyetin önemsendiği Orta Asya'nın göçerevli toplumlarından kalan ve Göktürk dönemine tarihlenen bazı kaya resimlerinde oklukların da olduğu görülmektedir. Örneğin savaş ve av sahnelerini yansıtan kompozisyonlarda bulunan Taştık levhalarında savaşçı ve avcılarının okluklar taşıdıkları görülmektedir (Vadetskaya, 1999: 111, 113). Bununla birlikte okluk, kaya resimlerinde yalnızca savaş ve av sahnelerinde yer almamış; bir ibadeti yansıttığı düşünülen sahnelerde de çizilmiştir (Gavrilova, 1965, VI. tablo). Bahsi geçen sahnelerden olan Kudırge kaya resimlerinde bulunan içi boş ok kılıflarının barışı vurguluyor olabileceği düşünülmüştür (Kubarev, 2003: 244-245). Altay Biçiktu-Bom bölgesinde bulunan kaya resimlerindeki kompozisyonlardan birinde, sofranın yanında içi boş ok kılıfı çizimi bulunmaktadır (Kubarev, 2012: 138). İçi boş okluğun dinî bir törenle ilişkilendirildiği bir diğer kaya resmi kompozisyonu da Altay Salyugem dağları bölgesinde bulunan Har Yama nehri yakınındaki bir Göktürk dönemine ait bir taş heykelin üzerinde çizilmiştir. Çizimde atların dizginlerini ellerinde tutan diz çökmüş iki insan bulunmaktadır. İnsanlardan birinin yay ve boş okluğu gösterdiği görülmektedir (Kubarev, 2004: 35). Kompozisyondaki atların yelelerinin kurbanlık atlarinkine benzemesi ve insanların diz çökmüş olmaları, âyin niteliği taşıdığı düşünülen başka kaya resimleriyle ilişkilendirilmiştir (İbekeyeva, 2015: 280). Göktürk dönemi kaya resimlerinde bulunan okluklara dair detaylı bilgi için bk. İbekeyeva, 2015: 278-286.

Eski Türkçe *keş* ve Orta Moğolca *qor* Kelimelerinin Etimolojisi

Eski Türkçe *keş* ve Orta Moğolca *qor* kelimeleri, bu dillerde yeniden yapılandırılabilmiştir. Bu durum, bahsi geçen kelimelerin bu kültürlerde erken dönemlerden beri var olduğunun ve başka bir kültürden-dilden alınmadığının bir göstergesidir. Çalışmada bu kelimelerin etimolojilerine yer verilmesinin sebebi de onların bu kültürlerdeki kadimliğini gösterme çabası olup iki kelimenin ortak bir kökene dayandığını ispat etmek değildir. Eski Türkçe *keş* ve MGT *qor* kelimelerinin etimolojilerine dair görüşler şu şekildedir:

Eski Türkçe *keş* kelimesinin etimolojisi

EDAL yazarları *keş* kelimesini Proto-Türkçe *Keł “okluk (sadak)” olarak yeniden yapılandırmışlar, bu kelimeyle ilişkili olarak düşündükleri Tunguzca, Moğolca ve Japonca kelimelere de yer vermişlerdir (2003: 696-697). Robbeets ise burada düşünülen Japonca varyantın farklı bir kelimedenden türediğini ifade etmiştir (2005: 93).

Hamilton kelimenin **ki/ke* “içerideki, iç, içe girmiş kısım” kökünden türemiş olabileceğini düşünmüştür (2015: 73).

Şçerbak ünlüsünü *kēš şeklinde uzun olarak tasarladığı kelimeyi “kemer, okluk (sadak)” olarak anlamlandırmaktadır (1970: 195).

Clauson kelimenin ünlüsünün kapalı e /*é*/ olarak iyi bir biçimde kurulabileceğini ifade etmiş, yalnızca bazı kuzeybatı lehçelerinde yaşadığını belirtmiştir (s. 752b).

Tekin kelimeyi Ana Türkçe dönemi için *kēš “sadak, okluk” şeklinde yeniden yapılandırmıştır (1995: 182).

DTS yazarları Eski Türkçe *keş* kelimesini “okluk (sadak)” olarak anlamlandırmışlardır (1969: 303).

Tenişev vd. “okluk” kavramının eski Türk yazıtlarında ve folklorunda sıkça kullanıldığını ve en yaygın savaşçı ekipmanı olduğunu, bu yüzden de arkaik bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Bu

kavramı ifade etmek için kullanılan *keş* kelimesinin “okluk (sadak)” anlamına geldiğini belirten yazarlara göre kelimenin etimolojisi belirsizdir. Ancak ok ve ok kılıfı (sadak) kavramlarının henüz farklılaşmadığı durumların eski diller ve kültürlerde mümkün olduğunu, böyle bir dönemin kalıntısını yansıtabilecek bir biçimde Türkçe *kez* “ok” kelimesi ile *keş* “okluk” bağlantısının mümkün olduğunu belirtmişlerdir (2006: 505).

Leksika’da (2001: 566-567) ve Räsänen’in etimolojik çalışmasında (1969: 258) kelimenin etimolojisine yönelik bir açıklama yapılmamıştır.

ESTYA V’te öncelikle kelimenin pek çok araştırmacı tarafından Farsça *tir keş* “okluk, sadak” kelimesinden alıntılandığına dair görüşlere yer verilmiştir. Ancak kelimenin erken dönem Türk anıtlarında ve bazı çağdaş Türk dillerinde tespit edilmesinin, *keş* kelimesinin Türkçe bir kökene sahip olabileceğine işaret ettiği ifade edilmiştir. Moğolca *keseneg* “sırta takılan bir tür ok kılıfı” ve Buryatça *çehēnēk* “ok kılıfı” kelimeleri, incelenen kelimeyle ilgili önemli sözcük birimler olarak verilmiştir (s. 60-61).

Doerfer kelimenin Türkçeden Farsçaya *kēš* “sadak (ok kılıfı)” şeklinde geçtiğini ifade etmiştir (1967: 663-664).

Aydın, *kēš* kelimesinin Moğolistan’daki yazıtlarda tanıklanmadığına dikkat çekmiş, kelimenin yaşadığı lehçeleri de dikkate alarak Sayan-Altay halklarına özgü olabileceğini ifade etmiştir (2021: 51-52).

Moğolların Gizli Tarihinde *qor* kelimesinin etimolojisi

EDAL yazarları *qor* kelimesini Proto-Moğolca **qor/qorum-* “okluk (sadak)” olarak yeniden yapılandırmışlar, bu kelimeyle ilişkili olarak düşündükleri Tunguzca, Türkçe ve Japonca kelimelere de yer vermişlerdir (2003: 744-745). Robbeets kelimenin Japonca varyantı olarak düşünülen Eski Japonca *katama* “bambu sepet” kelimesinin etimolojisinin muhtemelen başka bir kökene (Eski Japonca *kata-* “sert” ve *am-* “örmek” eylemlerinin isimleştirilmiş hâli) dayandığını ifade etmiştir (2005: 90).

Doerfer kelimenin Moğolcadan Farsçaya *qōr* “sadak (ok kılıfı)” şeklinde geçtiğini ifade etmiştir (1963: 427-428).

Ramstedt Kalmukça sözlüğünde *xormshə, xor* “küçük çanta” kelimesine yer vermiştir (1935: 186, 188).

Yenisey Yazıtlarında ve Eski Türkçe Kaynaklarda *keş* “Okluk” Kelimesi

Keş “okluk” kelimesine Yenisey Yazıtlarından Uyuk-Turan (E 3) yazıtının 2. satırında, Elegest I (E 10) yazıtının 5. satırında ve Oznaçennaya I (E 25) 3. satırında rastlanmıştır. Aşağıda sırasıyla kelimenin geçtiği bağlamdan önceki bağlama dair bilgi verilmiş, kelimenin geçtiği bağlamın transkripsiyonuna ve günümüz Türkçesine aktarılmış hâline yer verilmiş, son olarak ta kelimenin geçtiği bağlamdan sonra bahsedilenler hakkında bilgi verilmiştir.

Uyuk-Turan (E 3) yazıtı 2. satır

Kelimenin geçtiği cümlenin bir önceki satırında ölen kişinin ayrıldığı unsurlar sayılmıştır.

altunlig kēşig bēlimte bantım teñri elimke bōkmedim esizim e yita

“Altınlı (altınla süslü) okluğu belime bağladım. Kutlu yurduma doymadım, ne yazık! Eyvah!”

Sonraki satırlarda sırasıyla ölen kişinin adı, memleketinde kuvvetli olduğu, öldüğü yaş vs. yazılmıştır (Yıldırım vd., 2013: 28).

Elegest I (E 10) yazıtı 5. satır

Kelimenin geçtiği cümlenin öncesinde sırasıyla ölen kişinin ayrıldığı unsurlar, mezar taşı dikenler, gökyüzündeki güneşe ve aya hayıflanma, siyasi olarak ayrıldığı unsurlar yer almaktadır.

körtl<e> kan al<p> uruñu altunlig kēş egnin yü<d> tüm bēlde ban<t>ım tokuz sekiz on yaşım

“(Ben) Körtle Han Alp Urungu’yum. Altınlı (altınla süslü) okluğu sırtıma yükledim, belime bağladım. Yetmiş dokuz yaşımda, ...”

Sonraki satırlarda sırasıyla ölen kişinin babasıyla beraber gittiği bilgisi, halkına öğütleri, yaptığı faydalı işler ve ayrıldığı unsurlar yazılmıştır (Yıldırım vd., 2013: 41-42).

Oznaçennaya I (E 25) 3. satır

Kelimenin geçtiği cümlelerin öncesinde sırasıyla ölen kişinin ayrıldığı unsurlara (akraba), düşmana hücum ettiği bilgisine ve adına yer verilmiştir.

elim kanım esizim e adrıldım altun kēş adrıldım

“Yurdum, hanım, ne acı! (Sizlerden) ayrıldım. Altın okluğumdan ayrıldım.”

Sonraki satırlarda sırasıyla adına yazıt dikilen kişinin öldürdüğü asker sayısı, adı, kendinin öldüğü ve ayrıldığı bilgisi yazılmıştır (Yıldırım vd., 2013: 74).

Kelimeye L. N. Tıbıkova vd. (https://www.altay.uni-frankfurt.de/runika_1.htm) (bk. Bichiktu-Boom III [A-10] yazıtı) (14.03.2024)) okuyuşuna göre Runik Harfli Dağlık Altay Bölgesi Yazıtlarından Biçiktu Boom III (A-16) yazıtının 2. satırında da anlaşılır bir bağlam içerisinde rastlanmaktadır:

y(e)g (e)tm(i)ş k(e)şl(i)g s(ö)kg(ä)li täg! (ä)s(ä)ni (e)nç mu? ....

“(Siz) Güzel (muhteşem yapılmış) ok çantalılar, düşman hatlarını kırmak için saldırın! Onların zihinleri huzurlu mu/sakin mi? ...” (Kormuşin vd., 2016: 235).

Kelimeye DLT 198’de bir bağlam dâhilinde rastlanmaktadır:

ok kiş içre çıgıl tıgıl kıldı “ok, sadak vb. şeylerin içinde ses çıkardı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu: 170)

Moğolların Gizli Tarihi’nde qor “Okluk” Kelimesi

Moğolların Gizli Tarihinde (bundan sonra MGT olarak kısaltılacaktır) “okluk” anlamına gelen kelime *qor*’dur. MGT’de yer alan ifadelerin Türkçe’ye aktarımı tarafımızca yapılmış, metnin İngilizce tercümesi olan Rachewiltz’in *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century* (2004) adlı eserinden bu hususta faydalanılmıştır. Bu kelimenin bahsi geçen kaynakta temsil gücünün olduğu bağlamlara dair örnekler şu şekildedir:

MGT 105’te “kapaklı tirkeş (okluk, sadak) sallandığı zaman serkeşlik eden Ayir-usun, şimdi Orhon ve Selenge (arasındaki) Talhun adasında bulunuyor” (Temir, 2010: 45) şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bu ifade, DLT’de sıklıkla geçen okluk içindeki okların çıkardığı sese ve titremesine yapılan atıflara benzerlik arz etmektedir. Anlaşılan odur ki, göçereli toplumların önemli savaş aletlerinden olan ok ve yayla birlikte düşünülen sadağın içerisindeki okların çıkardığı sese dikkat edilmiştir. Moğol kültüründe okların sadak içinde titremesi ve çıkan ses, kişinin korkudan titremesiyle ilişkilendirilmiştir.

MGT 124’te Temuçin’in Cengiz Kağan ilan edildikten sonra bir mükâfat olarak dört kişiye okluk taşıma hakkı verdiği yazılmıştır.

cinggis-qahan bolu’at bo’orcu-yin de’ü ögölei-cerbi qor a[q]saba qaci’un-toqura’un qor a[q]saba jetei doqolqu-cerbi aqa de’ü qoyar qor aqsaba (Rachewiltz, 1972: 52)

“Kağan olarak Çinggis, Borçu’nun kardeşi Ögölei Çerbi’nin, Qaçiun Toquraun’un ve iki kardeş olan Jetei ve Doqolqu Çerbi’nin her birinin okluk taşımasını emretti.”

Nayman lideri Tayang Han, MGT 189’da Moğolların Ong Han’ı yenmesinden bahsederken Moğolların okluklarıyla düşmanlarını korkuttuğundan bahsetmiştir. Burada “okluk”un silah ve yiğitlik gibi unsurları temsil ettiği açıktır.

tede irgen ötögü yeke erten-ü ong-qan-ni qor-ıyan ayu’ulju dayiji’ulju ükü’ülba (Rachewiltz, 1972: 98).

“Okluklarıyla bu insanlar eski günlerin yaşlı ulu Ong Han’ımı korkuttular, onun yoldaşlarını terketmesine ve mahvolmasına sebep oldular.”

Buna karşın MGT 189'da Tayang Han halkını Moğollara karşı morallendirmek ve harekâta ikna etmek için aşağıdaki sözleri söylemiştir. Burada, düşmanın “okluk”unu ele geçirmenin içerisinde yağma unsurunun da bulunduğu savaşçı kültürün bir ifadesi olarak onu yenmeyi temsil ettiği açıktır:

tede mongqol-tur otcu qor anu maqa abciraya ke'ejü'üi (Rachewiltz, 1972: 98).

“Bunun üzerine Tayang Han (şöyle) dedi: ‘Durum böyleyse endişelenmemizi gerektirecek neleri var? Bu Moğolların üzerine gitmemize izin verin, kesinlikle onların okluklarıyla geri döneceğiz!’”

Okluğun düşman eline geçmesi bir prestij kaybı ve savaşta mağlup olmayı ifade eden bir biçimde, MGT 190'da Tayang Han'ın Cengiz'e karşı girişmek istediği askerî harekât anlatılırken geçmektedir. Buna göre düşmanı, başka bir beyden de yardım alarak Cengiz'e ani bir baskın düzenleme ve “onun okluğunu ele geçirme” niyetindedir. Kuşkusuz “okluk” ele geçirmek, yağma faaliyetiyle de ilgili olmalıdır. MGT'de askerî faaliyet neticesinde yağmalama ve düşmana ait çeşitli değerli varlıkları ele geçirme çokça rastlanan bir motiftir. Dolayısıyla “okluk” unsurunun burada hâkimiyet sembolü olmadığına dikkat edilmelidir. MGT'de daha önce de rastlanan yağmalama eylemi çerçevesinde yağmalanan diğer unsurlar (hayvan sürüsü, kadın, çocuk vs.), hâkimiyet sembolü değil, o halk ve lideri için bir zenginlik, prestij, güç, ayrıcalık gibi değerlerin göstergesidir. Yağma faaliyeti savaşın bir sonucu olarak gerçekleştirilebileceği gibi başka bir topluluğu gafil avlayarak hızlıca mallarını ele geçirme şeklinde de gerçekleşebilir. Özellikle savaşta ya da askerî bir harekâta yenilginin sonunda gelen yağmalama faaliyeti bazı durumlarda yenilen halkın yenen halka tabi olmasıyla da sonuçlanır. Burada el değiştiren yağmalanan unsurlar hâkimiyeti değil; hâkimiyet, yiğitlik vs. sonucu elde edilen ayrıcalıkları ve zenginliği simgeler. Dolayısıyla burada da esasında söylenen, hâkimiyetin değil, hâkimiyet sonucu elde edilen varlık ve ayrıcalıkların el değiştirmesidir. “Okluk” burada bir yiğitlik ve ayrıcalık göstergesi olmalıdır.

ci bara'un qar bi bol bi endece qamsaju tedeket Mongqol-un qor anu abuya ke'ejü ilējü'ü tere üge-tür alaquş-digit-quri qari'u ügülerün bara'un qar bolun ülü cidaqu bi ke'ejü ilē'et alaquş-digit-quri yuqunan neretü elci-iyen cinggis-qahan-na ügülejü ilērün naiman-u tayang-qan qor cinu abura iremüi namayi bara'un qar bol ke'ejü irejü'ü bi ese bolba edö'e bi cimada sere'ljü ilēba irejü qor-ıyan abda'ujai ci ke'ejü ilējü'üi (Rachewiltz, 1972: 98-99).

“... ‘Sen sağ kanat ol. Ben sana burada katılıyım ve bu az sayıdaki Moğolların okluklarını alalım!’

Alaquş Digit Quri bu sözlere ‘Ben sağ kanat olamam.’ diyerek karşılık verdi. Bu haberi yollayarak Alaquş Digit Quri şu mesajı Cengiz Han'a Yuqunan olarak bilinen elçisi vasıtasıyla iletti: ‘Naiman'ın Tayang Han'ı sizin okluklarınızı almaya geliyor. Bana sağ kanat olmamı söyleyerek (gizlice) yaklaştı, ama ben reddettim. Şimdi size bu uyarıyı yolluyorum, eğer gelirse okluklarınızın yağmalanmasından korkuyorum.’”

Yukarıdaki düşman tehdidi karşısında MGT 190'da geçen Cengiz Han'ın yanında bulunan Belgutai-noyan'ın sözleri, “okluk” kavramının göçeremli toplumların zihninde prestij ve yiğitliği simgelediğini daha net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Hatta ölen yiğidin “okluk” ile gömülme ayrıcalığı ve ayrıntısı da yukarıda okluk ile birlikte gömülmeye dair arkeolojik buluntular düşünüldüğünde dikkat çekicidir:

amidui bö'etele nökö-e qor-ıyan abda'asu aqsan ya'un tusa bui töröksen ere-de ükü'esü taki qor numun-lü'e-ben yasun-lu'a niken-e kekte'esü ülü-'ü sayin bui naiman irgen ulus yeketü irge olotu ke'en yeke üge ügülen aju'un bida ene anu yeke üge-tür siqan morilaju otcu anu qor abu'asu berkedü-'ü (Rachewiltz, 1972: 99).

“Eğer biri henüz hayattayken düşmanının okluğunu almasına izin verirse yaşamasının ne faydası var? Dünyaya gelmiş olan her erkek için öldüğünde kemikleriyle birlikte okluğu ve yayının uzanması doğru değil midir? Naiman halkı kendinden emin bir biçimde büyük bir ülkeye ve geniş bir nüfusa sahip olmakla övünüyor. Şimdi onların övünmelerinin bize sağladığı değişimi anlıyorsak sefere çıkar ve okluklarını sökeriz, bu çok mu zor olurdu?”

MGT 219'da Cengiz Han, kendine hizmet eden Sorhan-şıra ve onun oğulları Çimbai ve

Çıla'un'a hizmetlerinin karşılığı olarak Selenge boylarındaki bir mera, nesiller boyu okluk taşımak ve tören içkisi içmek hakkı vermiş ve özgür olduğunu belirtmiştir. Bağlamda birlikte yer alan "okluk" taşıma ve nesiller boyu tören içkisi içebilme hakkı, özgür ve erdem sahibi olmanın bir göstergesidir. Meraya sahip olma ve okluk taşıma-tören içkisi içebilme hakkı yanlış bir biçimde birbiriyle ilişkilimmiş, okluk taşıma-tören içkisi içme hakkı meraya sahip olmanın bir göstergesiymiş gibi düşünülebilir. Ancak okluk taşıma-tören içkisi içme haklarının verildiği diğer örneklerde, bu ayrıcalıkların verildiği kişilere mera tahsisi yapıldığına dair bir bilgi verilmemiştir. Buna ek olarak, bu bağlamdaki kişi bahsedilen meranın kendine tahsis edilmesini özellikle talep etmiştir. Dolayısıyla bu unsurlar birbirinden ayrı düşünülmelidir. Bağlamda geçen "özgürlük" ise kendine tahsis edilen mera karşılığında hükümdara herhangi bir vergi ya da hizmet vermeksizin çeşitli amaçlarla kullanabilme ayrıcalığıdır (Rachewiltz, 2004: 811). *Darqan* "özgür, ayrıcalıklı" olarak ödüllendirilen kişiler genel manada hizmetten azade edilmiş; vergiden muaf olma ve yedi kereye kadar işlenebilecek cezadan affedilme gibi miras bırakılabilen ayrıcalıklara sahip kişilerdir (Rachewiltz, 2004: 295).

cinggis-qahan ügüleriün merkid-ün qajar selengge-yi nuntuqlaju nuntuq ba darqalatqun-gü uruq-un uruq-a gürtel qorcila 'ulju ötokle 'üljü darqalatqun (Rachewiltz, 1972: 126).

"Çinggis Han (şöyle) söyledi: 'Selenge boyundaki Merkit bölgesine yerleş ve bu bölgenin otlaklarını karşılıksız kullanın. Neslinin nesliyle birlikte okluk taşıma ve tören şarabı içme izni olan özgür bir insan ol.'

Yine MGT 219'da Cengiz Han, kendine hizmet eden Sorqan-Şira, Badai ve Kişiliq adlı kişilere yukarıda bahsedilen hak ve ayrıcalıkları tanımaktadır:

Edö'e minu turuq qorcila 'ulju ötokle 'üljü darqalan jirqatqun ke'en jarliq bolba (Rachewiltz, 1972: 126).

"Şimdi, benim sağladığım destekle okluk taşıma ve tören şarabı içme iznine sahip özgür bir insan olmanın ayrıcalığıyla keyiflenin!"

MGT 225'te *qorcın* "quivebearer" kelimesi savaşçı, silah taşıyıcısı, oklu asker anlamında kullanılmıştır. MGT'ye göre bu askerler gündüz muhafızlarıyla birleşerek çeşitli yeni birlikler meydana getirmektedir. (Rachewiltz, 1972: 129; Rachewiltz, 2004: 154). MGT'de gündüz muhafızları, gece muhafızları, okluk taşıyanlar ve aşçılar olmak üzere dört farklı askerî birim tanımlanmıştır (Rachewiltz, 2004: 157-158). *Kişçi* adı verilen bir askerî birliğin Türk devletlerinden Karahanlı Devletinde de bulunması iki kültür arasındaki bütünlüğü göstermektedir (Göksu, 2010: 14). Bundan başka Karahanlı Devletinde, Moğolların Gizli Tarihinde bahsedilene benzer olarak *yatgak* "gece muhafız birliği" ve *turgak* "gündüz muhafız birliği" de bulunmaktadır (Göksu, 2010: 14). MGT 230'da Cengiz Han, "ok taşıyanlar"ın liderliğinde bulunan kişilere *yekes qorcın* "great quiverbearers" (Rachewiltz, 1972: 133; Rachewiltz, 2004: 160) ünvanını vermiş ve MGT 231'de gece ve gündüz muhafızlarına şu şekilde seslenmiştir:

uyilsun qor ubis kiküi-tür udal ügei bayıdaltan uriyarqun kebte 'ül minu qutan qor qubis kiküi-tür qujit ese bayıqsat qurdun yabudaltan kebte 'ül minu (Rachewiltz, 1972: 133).

"Düşmanın huş ağacı kabuğundan yapılan okluklarının belli belirsiz titremesini duyan, hızlı hareket eden gece muhafızlarım, gecikmeden ayağa kalktınız; düşmanın söğüt ağacı kabuğundan yapılan okluklarının belli belirsiz titremesini duyan dikkatli gece muhafızlarım, bir an bile geç kalmadan ayağa kalktınız; kutlu gece muhafızlarım, şimdiden sonra kendinizi 'yaşlı gece muhafızları' olarak adlandırabilirsiniz."

MGT 278'de Cengiz Han'dan sonra tahta çıkan Ögedey Han da benzer emirleri vermiştir:

basa qorcın-i yisün-tö'e bükidei horqudaq labalqa dörben kesik kesik bolun qor aqsaqui-a turqa'ud-un dörben kesik kesik-tür acid-un qorcın-ıyan jasaju oroldutuqai ke'en jarliq bolba (Rachewiltz, 1972: 169)

"Sonra şöyle buyurdu: 'Ok taşıyıcıları olan Yisün Tö'e, Bükidei, Horqudaq ve Labalqa'nın dört ayrı birliğe ayrılması ve muhafızların ok taşıyıcılarını düzenleyerek okluk taşımak için dört ayrı gündüz muhafız birliğine katılması gerekmektedir.'"

Yenisey Yazıtlarındaki *keş* “Okluk” Kelimesinin Temsil Ettiği Değer

Yenisey yazıtlarından üçünde rastlanan “altın süslemeli” *keş*, özellikle Elegeşt I yazıtında geçen bağlamıyla Useev tarafından hükümdarlık ve hâkimiyet ifade eden bir sembol olarak değerlendirilmiştir (2012: 15-16). Bahsi geçen yazıtta adına mezar taşı dikilen kişinin kim olduğu ve altın süslemeli okluğun kuşanma/kuşandırılma eylemini kimin gerçekleştirdiği farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kormuşin okluğun Körtle Han tarafından ölen kişiye verildiğini düşünürken (2017: 265) Useev okluğun, ölen kişinin hâmisine ait olan bir hâkimiyet sembolü olduğunu ifade etmektedir (2012: 13). Yıldırım vd. ise ölen kişinin ve okluğu kuşanan kişinin adının Körtle Han Alp Urungu olduğunu yazmışlardır (2013: 41-42). Metnin bağlamı nasıl yorumlanırsa yorumlansın, metinde ölen kişinin ayrıldığı unsurlar arasında ölen kişinin bağlı olduğu kağanı ve devleti de ayrıca sayılmaktadır (Elegeşt I yazıtı 4. satır). Dolayısıyla okluğu kuşanan kişi (adına mezar taşı dikilen kişi) başka bir kağana bağlıdır. Bundan dolayı adına yazıt dikilen kişinin kuşandığı okluğu hâkimiyet sembolü olarak yorumlanmak şüphe uyandırmaktadır.

Oznaçennaya I (E 25) yazıtının 3. satırında geçen *altun keş adrıldım* “Altın okluğumdan ayrıldım” ibaresinden hareketle, okluğun ölen kişinin dünyadaki önemli kazançlarından olduğu ve onun için bir övünç vesilesi sayıldığı düşünülebilir. Yenisey Yazıtlarında ölen kişilerin sahip oldukları nesnelere ve yakını olan kişilere (genellikle akrabaları ve siyasi olarak bağlı oldukları kişiler) kendinden ayrılan unsurlar olarak yer verilmektedir. Bu cümlelerin hemen öncesinde ölen kişinin kağanı ve devletinden ayrıldığı belirtilmiştir. Dolayısıyla burada da ölen kişinin bir kağanı vardır ve devlet-kağan ve altın okluk nesnesi birbiriyle ancak bu bağlamda ilişkilendirilebilir.

Uyuk-Turan (E 3) yazıtının 2. satırında altın süslemeli okluğun ölen kişi tarafından bele bağlandığı, ölen kişinin kutlu ülkesine doyamadığı yazılmıştır. Bu bağlamda da ölen kişi ile devlet kavramı birbiriyle ilişkili olarak yorumlanabilir. Okluğun bele bağlanmasından bahsedilmesi sosyal açıdan farklı bir statüye geçildiğinin bir ifadesi gibi görünmektedir. Bu eylemden önce ölen kişinin ayrıldığı kişilerden (akrabaları) bahsedilmiştir. Yazıtın son satırı olan altıncı satırında ölen kişinin kağanının adı verilmiştir. Dolayısıyla bu bağlamda da ölen kişinin bir kağanı bulunmaktadır.

MGT, Yenisey Yazıtlarında yer alan “altın süslemeli okluk”un neyi simgelediğinin anlaşılabilmesinde önemli bir yardımcı olabilir. MGT 189’da okluk, askerî bir teçhizat olarak geçmektedir. Askerliğe ait bir unsur olan okluk kavramından, MGT 225 ve 231’de Moğol ordusunda oluşturulan askerî bir sınıfı ifade etmede faydalanılmıştır (*qorcın* “ok taşıyıcılar”). Bu durumla Altay yazıtlarından Biçiktu Boom III (A-16) 2. satırında geçen “güzel (muhteşem) ok çantalılar”ın düşmana hücum etmesi koşutluk göstermektedir. Bu yazıtta bahsedilen “ok çantalılar” ya yiğit bir grup asker ya da Moğollarda olduğu gibi özel bir askerî birliğin adı olmalıdır.

MGT 189’da askerlik ve savaşla ilgili olan bu nesne ile yiğitlik arasında bir ilgi kurulmuştur. “Okluk” sahibi olabilmek yiğitlik ve prestij göstergesiyken MGT 189 ve 190’da olduğu gibi okluğu düşmana kaptırmak yiğitliğin elden gitmesini, düşmana yenilmeyi temsil etmektedir. MGT 190’da okluk ile birlikte gömülmenin bir er için ne kadar önemli olduğundan bahsedilmesi de bu sebeptendir. Ölen kişi böylelikle dünyadaki kazanımlarını ve prestijini koruyarak öteki dünyaya geçmiştir. Tüm bu arka plandan hareketle gelişen bir durum olarak MGT 124 ve 219’da Cengiz Han kendine önemli hizmetleri dokunmuş ve soylu ailelerden gelmeyen kimselere “okluk” taşıma hakkı ve ayrıcalığı vermiştir. İşte Yenisey Yazıtlarında üç kez rastlanan “altın süslemeli okluk”, okluğun yönetici olan kağanla ve devletle olan ilgisi bununla bağlantılı olmalıdır. Yani MGT’de yer alan ifadelerle birlikte değerlendirildiğinde *altunlık keş*’in ve onu takma hakkının, hükümdarın bu kişilerin kendine bağlılıklarını ve hizmetlerini onurlandırmak için onlara verdiği bir ayrıcalık olarak düşünülmelidir. MGT’ye göre esasında soylu bir aileden gelmeyen kişiler, önemli hizmetlerinden dolayı bu şekilde onurlandırılarak “özgür” bir kişi olabilmekte ve kağan haricinde birisine hizmet sunma gerekliliği ortadan kalkmaktadır. İlgili Yenisey Yazıtlarında okluktan bahsedilmesinin sebebi de, “okluğun” benzer bir biçimde ölen kişiler için son derece değerli bir kazanç olan bu ayrıcalığa işaret etmesindedir. Böylelikle ölen kişi yazıtlarda pek çok kez rastlandığı gibi, dünyada yaptığı önemli işlerden ve kazanımlarından bahsetmiş olur. Okluğun altın işlemeli olması ve yazıtlarda “okluk”un geçtiği bağlama komşu cümlelerde kağandan ve devletten de bahsedilmesi, “okluk” ile kağanlığı birbirine bağlamaktadır. Böylelikle de altın okluğun kağan tarafından kendine hizmet eden kişileri ödüllendirilmek için verilen ayrıcalıkların bir işaretleyicisi olduğu görüşü desteklenmiş olur.

Sonuç

Okluk, bir savaş gereci olan ok ve yayın bir tamamlayıcısı olması sebebiyle kadim göçerevli Orta Asya toplumları için savaşçılığın ve yiğitliğin sembolü olmuştur. Ancak okluğun sahip olduğu sembolik anlam yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Bazı araştırmacılar onun hâkimiyeti de simgelediğini düşünmüşlerdir.

Çalışmada Orta Asya'nın kadim toplumlarından olan eski Türk ve Orta Çağ Moğollarında “okluk”un yiğitlik ve savaşçılık haricinde neyi simgelediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunun için öncelikle ilgili dönem ve toplumlara ait olduğu düşünülen arkeolojik verilerden ve kaya resimlerinden faydalanılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen verilere göre ilgili toplumlarda okluğun savaşçılık ve yiğitlik haricinde başka sebeplerle de önemsenmiş olabileceği görülmüştür. Mezarlarda ölen kişiyle birlikte gömülen oklukların, onun savaşçılığı ve yiğitliğinden ve öteki hayatta savaşçılık bağlamında kullanılması düşüncesinden başka, ölüyle birlikte gömülen diğer pek çok nesnede olduğu gibi rütbe ve sosyal statüyü de belirtiyor olabileceği sonucuna varılmıştır. Kaya resimleri ise, okluğun dinî birtakım ritüellerde kullanılmış olabileceğini ve içi boş oklukların barışı simgelemiş olabileceğini göstermektedir. Makalede incelenen yazılı materyallerden bu iki durumu destekleyecek bir veri bulunamamıştır.

Eski Türkçe *keş*, Orta Moğolca *qor* ilgili dillerde “okluk” anlamına gelen kelimelerdir. Çalışmada bu kelimelerin etimolojilerine ve dillerde yeniden yapılandırılan ana şekillerine de yer verilmiştir. Bunun nedeni, ilgili kelimelerin ve “okluk”un bahsi geçen toplumda eskicil olup olmadığını anlamak ve durum böyleyse; buradan hareketle, bu konuyla ilgili ortaya çıkan sembolizasyonun toplumların kendi gelişmesinin bir sonucu olduğunu göstermektir. Kelimelerin bu dillerin ana şekilleri için yeniden yapılandırılabilir olması, “okluk”un bu toplumlarda eskicil bir yeri olduğunu göstermektedir.

Yenisey Yazıtlarında üç kez rastlanan *altunlıg keş* ibaresinin, hangi sebeple ilgili yazıtlarda bulunduğu henüz tam olarak anlaşılamamıştır. Çalışmadan önce öne sürülen görüşe göre bu durum, “okluk” kavramının hâkimiyeti simgelemesi sebebine bağlanmıştır. Ancak Moğolca önemli bir Orta Çağ dönemi eseri olan MGT incelendiğinde, okluk kavramının bu kültürde hâkimiyeti değil, hâkim olanın (kağan) değerli hizmetleri karşısında tebaasından olan kişilere verdiği bir ayrıcalığı temsil ettiği görülmüştür. MGT’de kendisine “altın süslemeli okluk” ve “tören içkisi içme hakkı” verilen kimseler soylu olmayan, ancak Cengiz Han’a değerli hizmetleri olmuş kişilerdir. Bu ayrıcalıklar miras olarak sonraki nesillere de aktarılan türdedir. Cengiz Han bu kişilere bahsi geçen ayrıcalıkları vererek aslında bir nevi soyluluk benzeri haklar da vermiş olur. Dolayısıyla kağan böylelikle kendine yararlı hizmeti dokunmuş olan ve soylu olmayan kimseleri toplumun diğer katmanlarından ayırmış, onları ayrıcalıklı bir hale getirmiş olur. Yenisey Yazıtlarında ölen kişinin sahip olduğu ve ölmesi sebebiyle ayrıldığı ifade edilen “altın süslemeli okluk” da esasen bu ayrıcalıkla ilgili olmalıdır. Kelimenin geçtiği her üç Yenisey Yazıtında da hâkim olan esas unsur olan kağanın ölen kişiden başka birisi olduğu açıktır.

Bundan başka, Altay bölgesi yazıtlarından olan Biçiktu Boom III’te (A-16) geçen *y(e)g (e)tm(i)ş k(e)şl(i)g* “güzel (muhteşem yapılmış) ok çantalılar”ın düşmana saldırması emri, MGT 225’te bir askerî birliğin adı için kullanılan *qorcın* “(kelimesi kelimesine) oklukçu” ile birlikte düşünülebilir. Dolayısıyla Biçiktu Boom III’te bahsedilen “güzel (muhteşem yapılmış) ok çantalılar”, adına mezar taşı dikilen kişiyle ilgili olan askerî bir birimi ifade ettiği düşünülebilir.

Ayrıca DLT ve MGT 105’te “okluk”un geçtiği bağlamlardan hareketle, göçerevli toplumların, okluk içindeki okların çıkardıkları sese dikkat ettikleri anlaşılmaktadır. Her iki kültürün dilinde de bu sesi dile getirmek için yansıma seslerden oluşan kelimeler mevcuttur. MGT’de bu sesin, okların titreşmesi ve korkan bir insanın titreme davranışı arasında ilişki kurularak korkuyu simgeleyecek biçimde bulunduğu tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- AĞCA, F. (2019). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
AYDIN, E. (2021). *Sibirya’da Türk İzleri: Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Yayınları.

- AZMUN, Y. (2019). *Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması: Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası*. İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- BARTHOLD, V. V., ROGERS, J. M. (1970). The Burial Rites of the Turks and the Mongols. *Central Asiatic Journal*, C. 14, S. 1/3, 195-227. <http://www.jstor.org/stable/41926873>
- CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- ÇAKIR, O. (2021). Selçuklu Ailesinin Bilinen İlk Atası: Demir Yaylı Dukak. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* C. 14, 83-108.
- ÇORUHLU, Y. (2019). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları: Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Ötüken.
- DİKEN, H. A. (2024). Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Eski Türklerdeki Halk Ekonomisi Faaliyetlerine Genel Bir Bakış. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 23, 154-170.
- DLT= ERCİLASUN, A. B. ve AKKOYUNLU Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DOBJANSKIY, V. N. (1984). *Nabornıye Poyasa Yujnoy Sibirii i Tsentral'noy Azii Kak İstoriçeskiy İstoçnik (1 ts. do n.e. – 1 ts. n.e.)*. C. 1, Avtoreferat Na Soiskaniye Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk: Kemerovo.
- DOBJANSKIY, V. N. (1990). *Nabornıye Poyasa Koçevnikov Azii*. Novosibirsk: Novosibirskiy Gosudarstvennyy Universitet.
- DOERFER, G. (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen Bd. I*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- DOERFER, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen Bd. III*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- DTS= NADELYAYEV, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- EDAL= STAROSTIN, S. vd. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden: Brill.
- ELLIOT, M. C. (2001). *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*. Stanford: Stanford University Press.
- ERDÉLYI, I. (1966). A Tomb of the Turkic Period in Northern Mongolia-Report on One of the Discoveries of the Mongol-Hungarian Archaeological Expedition of 1963. *Bulleten*, C. 30, S. 118, 197-203.
- FLETCHER, J. F. (1986). The Mongol: Ecological and Social Perspectives. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, C. 46, S. 1, 11-50.
- GAVRILOVA, A. (1965). *Mogil'nik Kudırge kak Istoçnik po İstorii Altayskih Plemen*. Moskva-Leningrad: Nauka.
- GÖKSU, E. (2010). *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- HAMILTON, J. R. (2015). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (Çev.: Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İBEKEYEVA, S. (2015). *Göktürk Devri Kazakistan Kaya Resimleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAFESOĞLU, İ. (2016). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- KIZLASOV, I. L. (2001). Runiçeskiye Nadpisi Na Dvuh Poyasnih Nakoneçnikah. *Drevnosti Altaya*, C. 6, 132-138.
- KOCA, S. (2003). *Türk Kültürünün Temelleri*. C. II, Ankara: Odes.
- KORMUŞIN, I. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları: Metinler ve İncelemeler*. (Çev.: Risbek Alimov), Ankara: Türk Dil Kurumu. (1997)

- KORMUŞIN, I. V. vd. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. Ankara: BilgeSu.
- KUBAREV, G. V. (2003). Janrovaya Stsenaz iz Biçiktu-Boma. *Stepi Evrazii v Drevnosti i Srednevekov'e*, C. 2, 242-246.
- KUBAREV, G. V. (2012). Altaydağı Ejelgi Türkterdin Jartastagı Suretteri. *Evraziyadagi Turk Murası VI-VIII gg*. Astana. 131-146.
- KUBAREV, G. V. ve KUBAREV V. D. (2003). Noble Turk Grave in Balyk-sook (Central Altai). *Archaeology, Ethnology & Antropology of Eurasia*, C. 4, S. 16, 64-82.
- KUBAREV, V. D. (2004). Drevnie Steli i Izvayaniya v Obryadah i Sueveriyah Narodov Tsentral'noy Azii. *Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Evrazii*, C. 1, S. 17, 28-38.
- LÁSZLÓ, G. (1955). *Études Archéologiques sur l'histoire de la Société des Avars*. Archaeologia Hungarica, Series nova (33). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Leksika= TENİŞEV, E. R. (2001). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov: Leksika*. Moskva: Nauk.
- ÖGEL, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. C VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- RACHEWILTZ, I. (1972). *Index to the Secret History of the Mongols*. Bloomington: Indiana University.
- RACHEWILTZ, I. (2004). *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*. Leiden-Boston: Brill.
- RAMSTEDT, G. J. (1935). *Kalmukisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RÄSÄNEN, M. (1969), *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ROBBEETS, M. I. (2005). *Is Japanese Related to Korean, Tungusic, Mongolic and Turkic?* Wiesbaden: Harrassovitz Verlag.
- SEVİM, A. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- SHAHGOLİ, N. K. vd. (2019). Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 2, 147-379.
- ŞÇERBAK, A. M. (1970). *Sravnitel'naya Fonetika Tyurkskih Yazıkov*. Leningrad: Nauka.
- TEKİN, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg.
- TEMİR, A. (2010). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TENİŞEV, E. R. vd. (2006). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov. Pratyurkskiy Yazıkosnova. Kartina Mira Pratyurkskogo Etnosa po Dannum Yazıka*. Moskva: Nauka.
- TRYJARSKI, E. (2011). *Türkler ve Ölüm*. Çev: Hafize Er. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- URL-1: https://www.altay.uni-frankfurt.de/runika_1.htm
- USEEV, N. (2012). Elegeşt I (E 10) Yazıtının 5. Satırındaki Devlet ve İktidar Simgeleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 1, S. 4, 11-19.
- USMANOVA, E. R. vd. (2018). Mongol Warriors of the Jochi Ulus at the Karasuyr Cemetery, Ulytau, Central Kazakhstan. *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, C. 46, S. 2, 106-113.
- VADETSKAYA, E. B. (1999). *Taştıkskaya Epoha v Drevney İstorii Sibiri*. Petersburg: Tsentr "Peterburgskoe Vostokovedenie".
- YAMAN, S. (2023). *Türk Masalları ve Holbek Yöntemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- YAMAN, S., ve YAMAN, H. (2024). Türk Siyasi Söyleminde Lakaplar. *Folklor Akademi Dergisi*. C. 7, S. 1, 450 – 464.
- YILDIRIM, F. vd. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve İrk Bitig*. Ankara: BilgeSu.